

*Zlatko Miliša i Bruno Ćurko**

Upbringing for Critical Thinking and Media Manipulation

Summary

Since media manipulate and misuse information more and more, we need a media pedagogy as well as a (new) school curriculum which contains directions and methodological suggestions on how “to train“ children to critically think about the world around them and to critically process information that the (new) media provide. Educational institutions should have a recognizable form of “learning“ for critical thinking. Organized learning for critical thinking, besides some organizations, individuals and programs, does not exist in Croatia. There are two, more or less successful, attempts to introduce some form of encourage for critical thinking in high schools. On one side, there are school debate clubs and, on the other side, the elective course of Ethics. It is certain that this is not enough because training for critical thinking must start from the first grades of elementary school and, of course, continue throughout high school.

Key words: upbringing, education, critical thinking, manipulation, media

* Author Zlatko Miliša has PhD and he is an Associate Professor at the University of Zadar and Bruno Ćurko is a teaching assistant at the Institute for Philosophy, Zagreb.

*Zlatko Miliša i Bruno Ćurko**

Odgoj za kritičko mišljenje i medijska manipulacija

Sažetak

Kako mediji sve češće manipuliraju informacijama i zloupotrebjavaju informacije, potrebna nam je medijska pedagogija, ali i (novi) školski kurikulum koji sadržava upute i metodičke prijedloge kako djecu 'uvježbati' kritičkom promišljanju svijeta oko sebe, tako i kritičkom procesuiranju informacija koje provode (novi) mediji. Odgojno-obrazovne ustanove trebaju imati prepoznatljiv oblik 'učenja' za kritičko mišljenje. U Republici Hrvatskoj, osim nekih udruga, pojedinca i programa, organizirano učenje za kritičko mišljenje ne postoji. Dva su, manje-više uspješna, pokušaja da se u srednje škole uvede nekakav oblik poticanja na kritičko mišljenje. S jedne strane tu su školski debatni klubovi, a s druge strane izborni nastavni predmet Etika. Sigurno je kako je to malo, jer uvježbavanje za kritično mišljenje mora početi od prvih razreda osnovne škole, naravno uz kvalitetan nastavak u srednjoj školi.

Ključne riječi: odgoj, obrazovanje, kritičko mišljenje,
manipulacija, mediji

* Autor Zlatko Miliša je doktor znanosti i izvanredni profesor Sveučilišta u Zadru, a Bruno Ćurko je znanstveni novak na Institutu za filozofiju, Zagreb.

Uvod

Količina informacija s kojima se danas susretne prosječan učenik u jednome danu, veća je nego količina informacija s kojom se u srednjem vijeku susretao čovjek tijekom cijelog života. Mladi ljudi sve su više izloženi izrazitoj manipulaciji medija. Mediji, mladim ljudima, kao i svima ostalima, u pravilu nude informacije s namjerom da se transformiraju samomisleće jedinice u konzumerističku masu. Descartesova krilatica, ovdje izvučena iz konteksta, *Cogito ergo sum*, u današnjem vremenu mijenja se u *Emo ergo sum*. Školstvo se u brojnim segmentima kod nas i u svijetu temelji na nekritičkom prenošenju informacija. To nameće pitanje: Koliko kroz školske programe dijete uspije razviti kritičko mišljenje (prema događajima koji ga okružuju)? Sadržava li institucijski odgoj 'učenje' kritičkog promišljanja? Mediji, kao i obrazovni sustavi imaju dominantnu ulogu da prenose informaciju, koja se pretvara u nekritičko usvajanje istoga i /ili manipulaciju. Kako mediji sve češće manipuliraju informacijama i zloupotrebljavaju informacije, potrebna nam je medijska pedagogija, ali i (novi) školski kurikulum koji sadržava upute i metodičke prijedloge kako djecu 'uvježbati' kritičkom promišljanju svijeta oko sebe, tako i kritičkom procesuiranju informacija koje provode (novi) mediji.

Mišljenje kao dio odgojno-obrazovnog procesa

John Dewey najdublje promišlja o odnosu mišljenja i odgoja u svojem najpoznatijem djelu *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. Poveznicu suvremenih teorija o kritičkom mišljenju s Deweyevom naukom nalazimo u djelu iz 1903. naslovljenom *How we think*, kako to primjećuje Mathew Limpaman (Lipman, 2003., na str. 34). Dewey u *How we think* uvodi razlikovanje između običnog i tzv. reflektivnog mišljenja. Dewey tvrdi kako se pojam mišljenja koristi u najširem mogućem smislu. Tvrdi da je mišljenje ograničeno na vjerovanja koja se osnivaju na vrsti svjedočanstava ili dokaza. U nekim slučajevima, vjerovanje je prihvaćeno s malo ili gotovo ni s jednim dokazom koji podupiru (to mišljenje). U drugim slučajevima, osnova ili dokaz za vjerovanje namjerno je tražena i primjereno se ispituje. Ovaj proces naziva se «reflektirajuće mišljenje», i postoji u odgojno-obrazovnim

vrijednostima, a u skladu s time glavni je predmet ovoga dijela (Dewey, 1903., str. 1-2). Raspravljajući o reflektirajućem mišljenju u *How we think*, Dewey govori o onome što bismo danas nazvali kritičko mišljenje. Prije ulaska u problematiku kritičkog mišljenja, osvrnut ćemo se kratko na Deweyev nauku o ulozi mišljenja u odgojno-obrazovnom procesu zato što je i tu riječ o potrebi kritičkog mišljenja, iako sam Dewey to izričito ne navodi. U poglavlju »Thinking in education.«¹ Dewey tvrdi: »Nitko teoretski ne dvoji kako je u školi važno njegovati dobre navike mišljenja«. Ipak, tvrdi Dewey, iako se u teoriji problem mišljenja u odgojno-obrazovnom procesu uočava, u praksi je drugačije. Ipak, čak se ni teoretski ne prepoznaje važnost problema: »Teorija ne opaža u dovoljnoj mjeri da je sve što škola mora ili bi morala učiniti za učenike, ako je riječ o njihovu umu (zanemarimo li posebne razvijene sposobnosti mišića) razvijati njihovu sposobnost mišljenja«. (Dewey, 1926. str. 226). Dakle, jedan od osnovnih ciljeva škole jest razviti sposobnost mišljenja. Dewey nastavlja: »Mišljenje koje ne povećava efikasnost rada te koje nam ne pomaže da spoznamo više o sebi i svijetu oko sebe ima veze (s mišljenjem) samo kao misao«. (Dewey, 1926. str. 227) Isprazno mišljenje, koje nije povezano ni sa čime, samo je za sebe, nema veliku ulogu u obrazovanju, zapravo je ne bi smjelo imati. Nužno je da mišljenje bude dio nastavnog procesa: »Jedini neposredan put trajnom poboljšanju nastavnih metoda i učenja sastoji se u fokusiranju na uvjete koji zahtijevaju, razvijaju i ispituju mišljenje.« (Dewey, 1926. str. 227) Može li se danas govoriti o tome kako je jedan od ciljeva obrazovanja razvijati mišljenje? Naravno, da ne. Možda je jedan od razloga i to što je lakše zahtijevati od učenika da pamte, nastavnim planom i programom, propisane informacije, bez sustavnog promišljenja o njima. Laički rečeno, zasigurno je lakše naučiti određeno gradivo bez razumijevanja, nego promišljati o sadržaju informacija. Uobičajeno učenje napamet lakše je i za učitelje i učenike. Dewey definira mišljenje na sljedeći način: »Mišljenje je metoda razumnog učenja, učenja koje uključuje i nagrađuje um. Mi govorimo, opravdano, o metodi mišljenja. Kad je riječ o metodi, treba znati kako je i samo mišljenje metoda, metoda razumskog usvajanja iskustva na putu kojim se (mišljenje) treba kretati.« (Dewey, 1926. str. 227) Dewey tvrdi kako je prvi stupanj svakog mišljenja iskustvo, a svako novo školsko gradivo koje učenik usvaja, ne smije biti samo puka teorija, nego mora učeniku pružiti neko iskustvo. Dewey pojašnjava:

¹ O temi odnosa mišljenja i odgoja Dewey piše u posebnom poglavlju »Thinking in education« u knjizi *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education* na str. 226 – 244.

»Dakle, prvi pristup bilo kojem školskom predmetu, ako treba poticati mišljenje, a ne samo usvajati riječi, mora biti što je moguće manje skolastičan (unscholastic)«. (Dewey, 1926. str. 229) Dewey savjetuje ono što se danas naziva problematski pristup. Građivo svakog školskog predmeta moguće je postaviti problematski, tako da se u svakoj nastavnoj jedinici pronađu problemi koji će učenika potaknuti na promišljanje i pronalaženje rješenja zadanom problemu. Naravno, Deweyeva teorija zvuči teoretski prihvatljivo. Postavlja se pitanje, koliko je provediva u praksi. Prvenstveno, ova teorija zahtijeva velik trud učitelja i nastavnika. Osim toga, djelom zahtijeva i promjene u školskim kurikulumima. Međutim, u današnje vrijeme postoji mnoštvo primjera u odgojno-obrazovnim sustavima za koje se može reći da su, barem dijelom, u skladu s ovom teorijom. Kao i sve ljudske djelatnosti, odgoj i obrazovanje neprestano se mijenjaju i prilagođavaju vremenu u kojem jesu. Upravo naslov Deweyeva dijela *Odgoj i demokracija*, otkriva kako ovakav pristup odgoju najviše odgovara demokratski uređenim državama. U suvremenim demokratskim društvima sami građani biraju tko će njima vladati. Imamo li građane koji 'misle svojom glavom', možda nećemo imati bolju strukturu vladajućih, ali imat ćemo barem vlast koja nije izabrana 'linijom manjeg otpora' ili barem nećemo imati vlast koja se građanima 'dodvorava' jeftinim medijskim manipulacijama. Da ne ulazimo u dublju analizu društveno-političke koristi 'samomislećih pojedinaca', vratit ćemo se Deweyu i njegovu zaključku o mišljenju u odgojno-obrazovnom procesu: »Dok možemo govoriti, bez pogreške, o metodi mišljenja, važno je reći kako je mišljenje metoda odgojno-obrazovnog iskustva. To je kao prvo, mogućnost da učenik ima autentičnu situaciju iskustva – da postoji neprekidna djelatnost koja ga zanima radi njega samog. Drugo, da se unutar ove autentične situacije razvije stvarni problem kao poticaj mišljenju. Treće, učenik treba posjedovati određene informacije te provesti potrebna opažanja kako bi riješio problem. Četvrto, učenik treba postati svjestan sugeriranih rješenja do kojih će odgovorno i postupno doći na pravi način. Peto, treba imati mogućnosti da svoje ideje provjeri primjenjujući ih, pojašnjavajući njihovo značenje i samostalno otkriti njihovu vrijednost.« (Dewey, 1926. str. 243-244) Deweyeva teorija o mišljenju u obrazovanju, možemo reći, pala je na plodno tlo, pa većina autora koja se bavi kritičkim mišljenjem barem dio svojih teorija utemeljuje na zamislima Johna Deweya.

Kriza odgoja est kriza vrijednosti

Kriza odgoja prepoznaje se u krizi vrijednosti. Odgojem trebamo sublimirati sve prepreke uočene u društvenim i individualnim danostima. Tek tada ih odgoj transcendira. Ako je odgoj put od stanja heteronomije prema autonomiji, trebamo poći od uočavanja temeljnih zapreka u komunikaciji i otklanjati izvore nesigurnosti i moralne patnje. U sagledavanju uzroka odgojne krize valja uzimati ukupnost utjecaja kojima su djeca i mladi izloženi u svojoj sociokulturnoj sredini. Kriza odgoja najočitija je u krizi identiteta. Osobnog i nacionalnog. Uočavajući ovu zakonomjernost, tek tada odgoj postaje intencionalni proces, kojim nastojimo ostvariti ciljeve, norme i vrijednosti pojedinca i zajednice. Zdrav odgoj ima smisla, a posrnuo pojedinac ga ne vidi. Zato čovjeku, a osobito mladima treba graditi dostojanstvo. Upravo manipulatori urušavaju kritičnost, kreativnost, privatnost, dostojanstvo osobe i pisanje smisla. »Ljudi odlaze liječniku zbog depresije, umora, anoreksije, stresa i ovisnosti, a to su bolesti smisla... odijeljenosti od smisla, od vrednota...« (Ivančić, 2008., na str. 82) Takav pojedinac okrenut je trenutačnoj ugodi koja je jednaka kao i svaka ovisnost: kratkotrajna ugoda i dugoročno mučenje. »Podivlja li sloboda otkinuta od savjesti, ona počinje razarati čovjeka.« (Ivančić, 2008, na str. 72). Smisleni odgoj za poimanje slobode moguć je samo kroz odgovornost. Tek tada odgoj osigurava socijalne aktivnosti kojima ljudi pokušavaju trajno poboljšati sklop psihičkih dispozicija. S takvim odgojem »označavaju« se radnje kojima ljudi pokušavaju razvijati osobnost i solidarnost u kolektivitetu.

Odgoj i manipulacija

U današnjem svijetu medijskom manipuliranošću pozitivne vrijednosti prelaze u blijedu kopiju, npr. kritičko mišljenje metamorfozira se u 'dril i dresuru'. Detaljnije u tablici:

Odgoj	Manipulacija
• Kritičnost	• Kritizerstvo
• Kreativnost	• Imitatorstvo
• Samostalno donošenje odluka	• Ovisnost o odlukama drugih osoba
• Ljubav i poštovanje vlastit tuđe intime	• Voajerstvo
• Marljivost, upornost, rad	• Brza i laka zarada
• Sloboda s odgovornošću: uvažavanje, poticanje, pronalaženje specifičnih interesa, potreba, vrijednosti.	• Sloboda bez odgovornosti: neuvažavanje kažnjavanje
• ljudsko dostojanstvo	• sputavanje
• iznalaženje vlastitog smisla, nade interesa	• »Sve je roba.« »Sve je novac.«
• intelektualna znatiželja i postignuće	• dosada, dokolica i besmisao
• znanje i učenje sa smislom	• stanje pasivnosti i servilnosti
• kritičko mišljenje	• pamćenje bez kritičke analize
• pozitivna reverzibilna komunikacija	• dril i 'dresura'
• personalizacija, pojedinac subjekt odgoja	• indoktrinacija - rasizmom, seksizmom
	• skupina kao subjekt obrazovanja

Odbacivanjem odgoja i etičkih načela približavamo se sumraku kultura. U Zborniku dječjih radova (učenika zadarskih osnovnih škola) pod nazivom »Drogu možemo pobijediti« (2005.), izdvajam nekoliko citata koji detektiraju problem frustracija i svih opasnosti kojih su mladi svjesni. »Problemi koji muče djecu, često nisu bitni odraslima.« (str. 33), »Došlo je vrijeme opranih ruku i okrenutih glava. Odjednom su svi oslijepili i oglušili. Ne čuju i ne vide što se oko njih zbiva, a što je najgore, više i ne suosjećaju. Smrt mlade osobe od predoziranja nije posebna vijest, nego statistika.«(str. 90)

'Mamci' manipulatora sve su izraženiji za mlade, a 'mreža' manipulatora je razapeta. Temeljna zadaća manipulatora jest razvijati pedocentričnu doktrinu u odgoju.

1. Listovi za tinejdžere ne potiču samo stilove odijevanja nego također način zabave i/ili života.
2. Svijet je otuđen i zato je najbolje pobjeći u privatnost i postati apolitičan. Manipulatoru je cilj stvoriti nemirnog, nesigurnog pojedinca, jer to je izvor nesigurnosti, depresije i nasilja.
3. Mistična stanja duha podupiru i sve vrste ovisnosti o stvarima ili opijatima, jer pomažu zaboravu 'užasa' preživljavanja.
4. Politički i društveno angažirane »zamijeniti« poklonicima hedonizma i svima koji su vješti bez rada doći do »blagostanja«.
5. Alternativna nasuprot etabliranoj znanosti ili religiji, meditacija umjesto aktivnog angažmana, skepticizam nasuprot svakom aktivizmu.
6. Umjesto radnog postignuća nude se modeli kako pobjeći od rada.
7. Višak dosade, a manjak ambicija neki nazivaju novim porokom mladih.
8. Poželjan čovjek Novog doba jest 'religiozni bezbožnik'.
9. Nudi se potpuna sloboda izbora za vlastitim bivstvovanjem.
10. Najvažnije je pitanje kako ostvariti svoje »ja«, a ne kako drugome pomoći i kako se angažirati u prosocijalnim aktivnostima. Osobni preobražaj tolerira se i u konzumiranju droga, jer se tako lakše postiže »nirvana«.
11. Cilj je dokinuti sve zabrane i norme. Ideal je biti pojedinac »bez granica« u kritici svega postojećega. Biti nesputan (pojedinac) istoznačnica je za sretnog pojedinca. Smatra se da sloboda znači da se može raditi što se hoće (bez ikakve odgovornosti).

Sve ove nakane manipulatora treba analizirati (uz primjere, osobito srednjoškolci) i kritički promotriti njihove »otrovne strelice« na razvoj svijesti i ponašanja djece i mladih.

Još je Ernest Hemingway u svojem romanu *Sunce se ponovno rađa* izjavio da 'kralj' među ljudima današnjice postaje potrošač, a manipulatori su shvatili da se on najbolje 'regrutira' iz skupine mladih (kao najboljih potrošača). Američka tvrtka za proizvodnju igračaka MyTwin kupcima je u 2006. godini nudila lutke s licem djeteta po želji, a moglo se birati između

15 različitih oblika lica, četiri boja kože, osam boja očiju i jednako toliko boja kose, a stilist u trgovinama odmah je radio frizuru po izboru. U Norveškoj je u modi narudžba markica s vlastitim izgledom. Obilje primjera potiče egoizam kao poželjan životni stil. Zato smatramo da se u suvremenom društvu razvila pedocentrična doktrina. Tu su roditelji ili odgajatelji indiferentni i/ili djetetu prepuštaju »inicijativu« (u svemu). Ono je »središte svijeta«. To je put u narcizam. Mala je razlika od narcizma i nacizma... ili anarhizma.

Najznačajnije indicije medijskih manipulacija :

1. Površnost je lakša od dubine sadržaja.
2. Kraće teme lakše je prenijeti nego duge i složene informacije.
3. Bizarno privlači više pozornosti od 'običnog'.
4. Preko oglašivanja i reklama šalje se poruka o potrošnji kao primarnoj ljudskoj potrebi.

Ovdje ćemo samo radikalizirati teze da je novinarstvo izgubilo ugled ponašajući se kao zvijer u kavezu koja jedva čeka da mu posjetitelji bace ostatke hrane. Najnaglašenije ili najsofisticiranije je internetsko maltretiranje djece i mladih, manipuliranje i nasilje... Zato je pohvalna odluka Uredništva *Večernjeg lista* koje je donijelo *Pravila za komentiranje tekstova na web stranicama* kako bi se spriječilo manipuliranje i vrijeđanje.²

² Izvor: <http://www.vecernji.hr/subline/impressum/332111/index.do> Autor Online redakcija *Večernjeg lista*. Učestalo zloupotrebijavanje mogućnost komentiranja članaka, Online redakcija *Večernjeg lista* odlučila je postrožiti uvjete komentiranja. Mogućnost komentiranja uvedena je u dobroj vjeri kako bi čitatelji dobili mogućnost izreći svoje mišljenje. No, pravo na iznošenje vlastitog mišljenja ne znači i slobodu vrijeđanja ostalih. Stoga su za komentiranje uvedena sljedeća pravila:

1. U komentarima je zabranjeno otvoreno vrijeđanje, bez obzira na to o kakvom je vrijeđanju riječ i na koga se odnosi. Ako se ne slažete s člankom ili nečijim mišljenjem, slobodno komentirajte, ali argumentirano i bez uvredljivih izraza.
2. Uvredljivi komentari bit će, kao i do sada, brisani. Novost je da će svi korisnici koji učestalo pokazuju netoleranciju prema ostalima biti izbrisani iz baze registriranih korisnika. Prethodna upozorenja su moguća, ali redakcija zadržava pravo brisanja takvih korisnika bez najave.
3. Sva uvredljiva korisnička imena bit će brisana bez ikakvog prethodnog upozorenja.

Uvjet za svakog novog korisnika jest jedinstvena e-mail adresa. To znači da sa jednom e-mail adresom više nije moguće otvoriti više od jednog korisničkog imena. Kako bismo internetske stranice *Večernjeg lista* učinili ugodnim i tolerantnim mjestom Uredništvo je tražilo pomoć čitatelja. Sve prijave neprimjerenog ponašanja korisnika čitatelji šalju na e-mail adresu webabuse@vecernji.net.

»Izokrenute« vrijednosti (u odgoju)

Urednik emisije »Uvijek nedjeljnom - nikad nedjeljom« u Splitu Ivica Ursić je 28. siječnja 2008. godine opisao situaciju »izokrenutih vrijednosti« (u odgoju). Prepričao je zgodu kada su se nakon niza godina našli (bivši) učenik i (bivši) nastavnik. Ugledavši uglađenog i raspoloženog bivšeg učenika, a sada odraslog čovjeka, umirovljeni profesor ga upita: »Pretpostavljam da si uspio u životu jer si sav ozaren. Imam li pravo?« »Da«- odgovori (bivši) učenik. No, odmah nakon toga mu je rekao formulu svojeg uspjeha: »Učili ste nas da (u životu) nisu bitne korice nego sadržaj, a ja sam uvijek davao važnost vanjskom izgledu, jer to ljudi gledaju, cijene i na kraju nagrađuju.« Nastavio je: »Učili ste nas da valja biti iskren, a ja sam diplomatski zaobilazio iskrenost i ugađao drugima i – uspio. Rekli ste nam da se treba vraćati korijenima. Ja se nikada nisam vratio u rodno mjesto; niti hoću jer tamo nikada ne bih bio shvaćen.« Uzeo je primjer Isusa Krista. On je živio život duhovnosti, a ne forme, bio iskren i ispred svojih neprijatelja te se vratio u rodno mjesto. Epilog je da su ga u rodnom kraju ti lažni prijatelji razapeli zbog iskrenosti. Kakvog li upozorenja svima koji su se odlučili za nojevski pristup mladima. Nećemo valjda dopustiti da nam djeca tako postaju uspješna i ironiziraju poziv prosvjetnog radnika, kao i sam Isusov život! »Odgajamo djecu u raspuštenosti i razvratu i to nazivamo progresivnim odgojem. Mi smo ogrezli u pornografiji i bogohulnosti, i to nazivamo slobodom izraza. Izrugujemo se duhovnom naslijeđu naših predaka, i to nazivamo prosvjećenošću. (Platonov, 2002. str. 50). »Budući da karakter predstavlja sveukupnost čovjekovih vrednota«, to je i razlog zašto čovjek postaje »nehuman, mrzi, nepravedan je, nevjeran, kukavica.« (Ivančić, 2008., str. 287)

Odgajatelj mladima nudi projekciju da sami kreiraju svoj život. Manipulator nudi da treba zadovoljiti trenutačne potrebe, a odgajatelj ideale. Odgajatelj kaže mladima da ne živimo u svijetu koji nudi uzbuđenja, nego kako (se) samo upornošću dostižemo ciljeve i samoafirmaciju. Manipulator ne dopušta mladima da sami osmisle svoje slobodno vrijeme, nego ga kreira on. Legalizacija lakših droga tumači se kao borba za demokratizaciju društva. Imitatori, a ne kritičari, postaju u projekciji manipulatora standard poželjnog ponašanja mladih. Manipulator »učik mlade debatnoj raspravi 'za' ili 'protiv', a odgajatelj otvara lepezu pitanja kojima se ne daju jednoznačna (crno-bijela) tumačenja, nego se analitički

pristupa problemu. Manipulator se zauzima za poimanje slobode bez odgovornosti. Odgajatelj kaže kako nema slobode bez žrtvovanja za druge, niti da itko ima pravo sam propisivati načela odgovornosti u radu i odgoju. Manipulator traži od mladih da budu što bolji reproduktivci, a odgajatelj da budu kritičari. Kritičari s vizijom i projektima. Manipulator kaže mladima da trebaju odbaciti sve autoritete kritikom svega postojećega. Manipulator se vješto poigrava podsvjesnim kod djece i potiče njihovu egocentričnost nastojeći im stalno ugađati. Manipulator mladima nudi uputu: »Što otkaćenije, to bolje!« Umjesto da poziva na ponos, upornost, dosljednost, dostojanstvo, nude se potrošnja, seks, rastrošnost... Umjesto »žive riječi« manipulator djeci najmlađe dobi daje u ruku računalo, mobitel...Dokazano je da je internet najviše korišteno manipulativno sredstvo. Djeca olako otvaraju blogove, komuniciraju s nepoznatima, 'posjećuju' stranice s pornografskim sadržajima, najeksplicitnijim scenama nasilja.. Kritičari svega postojećeg postaju poželjni u koncepciji manipulatora. Smisao je izgubiti nadu, vjeru, ideale. Cilj je da se sve plasira kao roba. Čak i ljudski život. Normalno i moralno u sukobu su s anarhističkim pokretom hedonista i kritičara svega postojećega. Normalno postaje nenormalno. Umjesto radnog nudi se ovisnički identitet (o virtualnoj stvarnosti, opijatima, drugim osobama koje nam sve određuju). »Ovisnost kao i agresivnost plodovi su čovjekove odbačenosti.« (Ivančić, 2008. str. 355)

Ruski pedagog K. Dimitrijević Ušinski svojedobno je ustvrdio da se državu, mlade ili obitelj može uništiti ako se potruđi samo u jednome: Osloboditi etike odgovornosti (državne poglavare, mlade ili članove obitelji)! Time se otvara put u poroke i (auto)destrukciju. Zato je nužno pojačano nastojati na razvoju i formiranju empatičnosti, samoaktualizirajuće i socijalne orijentacije prema radu. To vidim kao glavni cilj u svim oblicima prevencije... Za kvalitetnu komunikaciju izvan škole najvažnije je dobiti djecu, odnosno mlade i njihove roditelje. S odgovornim roditeljstvom u Njemačkoj povećalo se zanimanje za slobodno-vremenske aktivnosti. Od 2000. godine sve je više tečajeva za roditelje pod motom »Odgovorni roditelji - odgovorna djeca«. »Bez jasnih ciljeva«, govorila je ondašnja ministrica za obitelj Ursula von der Leyen i »djeca će biti dezorijentirana«. Ona je u Njemačkoj pokrenula projekt »Savez za odgoj«, čiji je cilj od vrtića pa dalje osnaživati roditeljske kompetencije.

Kako postići kritičko mišljenje?

Kritičko mišljenje, ili se može reći pokret koji je nastao poslije i koji propagira poticanje kritičkog mišljenja u obrazovanju, nije uvjetovan samo Deweyevom teorijom. Društvena zbivanja, osamostaljenjem filozofije odgoja kao samostalne discipline te sve veći utjecaj medija na mlade ljude filtriran kroz mnoštvo autora omogućio je da je kritičko mišljenje postalo, barem teoretski, nužno u sustavima odgoja i obrazovanja. M. Lipman je jedan od najpoznatijih suvremenih teoretičara kritičkog mišljenja u obrazovanju. On je i osnivač Instituta za unaprjeđenje filozofije za djecu na Državnom sveučilištu Montclair u New Jerseyu. Filozofija za djecu nije ništa drugo do filozofsko-pedagoška disciplina koja u teoriji, ali i praksi pokušava u djece osnovnoškolske i predškolske dobi pobuditi i uvježbati tzv. multidimenzionirano mišljenje, koje se sastoji od kritičkog, skrbnog i kreativnog mišljenja. Da ne ulazimo u dublju analizu filozofije za djecu, dovoljno je reći da ovaj Institut danas broji svoje pridružene centre u četrdeset sedam zemalja svijeta. Lipman je i osnivač i sadašnji ravnatelj Instituta za kritičko mišljenje na istom Sveučilištu. Također, Lipman je svojim knjigama i člancima utjecao na razvoj i filozofije za djecu i kritičkog mišljenja u cijelom svijetu. U svojoj knjizi *Thinking in education* donosi trideset i jedno objašnjenje, ili bolji reći definiciju što kritičko mišljenje jest. Donosimo prijevode svih definicija, u popisu literature navedena i djela u kojima su definicije.

1. Razumsko reflektivno mišljenje usmjereno na odluke o tome što vjerovati ili činiti.

(Robert Ennis)

2. Mišljenje koje pomaže da riješimo probleme i donosimo odluke.
(Robert J. Sternberg)

3. Mišljenje koje omogućuje da kritička vještina bude transferirana odgojnim subjektima. (John E. McPeck)

4. Mišljenje koje sadržava moguće sposobnosti (npr. načela zaključivanja, logičke sposobnosti) te vještine korištene u nizu drugih područja ekspertize.

5. Mišljenje koje dolazi ili može doći kad sumnjamo da je nešto pogrešno (McPeck)

6. Mišljenje koje predstavlja filozofiju x-a, za filozofiju x-a, što bi trebalo predstavljati integralni dio onoga što mislimo da bi naučili x. (McPeck)
7. Mišljenje koje pomaže učenicima da razumiju logičke postavke.
8. Pozornost usmjerena formalnim aspektima mišljenja. (Garver, Adler)
9. Rasprava o argumentativnoj literaturi preuzetoj iz tradicionalnih humanističkih spisa. (Garver, Adler)
10. Mišljenje kojim se koriste oni koji su na odgovarajući način premješteni po razumu. (Siegel)
11. Mišljenje čiji je cilj prevladati pristranosti, predrasude i stereotipe. (Paul)
12. Mišljenje koje pomaže da se zaštitimo od obmana drugih, ali i od samoobmana. (Paul)
13. Reflektivni skepticizam. (McPeck)
14. Pismenost. (David Olson)
15. Ispravno procijenjena izjava. (Ennis)
16. Postati koncizan u vlastitom mišljenju tako da ga možemo transferirati iz poznatog u nepoznati kontekst. (Arons)
17. Mišljenje čiji je cilj integracija mišljenja i djelovanja. (J. R. Martin)
18. Mišljenje o mišljenju.
19. Mišljenje specijalizirano za bilo koji ljudski proizvod, bio taj proizvod izgovoren, napravljen ili učinjen.
20. Sposobnost onog koji misli da preuzme odgovornost, razvije intelektualni standard te ih primjeni na vlastita promišljanja.
21. Pojašnjavajuće i interpretativno mišljenje, koje jest kritika.
22. Primjena teoretskog mišljenja u praktičnu, problematičnu situaciju.
23. Refleksije uzroka i posljedice onog što se događa.
24. Reflektivna ocjena prakse.
25. Mišljenje koje promišlja kako uskladiti komunikaciju između stručnjaka i svijeta.
26. Sustavna potraga za razumskim kojem jedno mišljenje može biti opravdanje.

27. Mišljenje koje traži očitovanje do uvjerljivih aspekta svih objašnjenja, držeći da su sva objašnjenja argumenti.

28. Mišljenje koje ispituje razlike u interpretaciji koje su uzrok razlikama u kontekstu, konceptualnim shemama i točki gledišta.

29. Mekša strana filozofije.

30. Testiranje tvrdnji.

31. Mišljenje koje pokušava doći do prosudbe, ali tek nakon kvalitetnog vrednovanja alternativā s obzirom na raspoložive dokaze i argumente. (Lipman, 2003, str. 57-58)

Iako se iz ovog popisa definicijā kritičkog mišljenja može iščitati što kritičko mišljenje jest, donosimo još dvije suvremene definicije.

»Tip mišljenja koje najbolje određuje kvalitetu ili vrijednosti vašeg mišljenja jest kritičko mišljenje, to je umijeće koje visoko obrazovanje nastoji njegovati. Kritičko mišljenje nije o tome što misliš, nego kako misliš.« (Vaughn, 2008, str. 4).

»Misliti kritički ne znači misliti negativno s namjerom da se pronađu pogreške i mane. To je nepristran i objektivan proces koji evaluira tvrdnje i mišljenja, tuđa ili vlastita. Kritičko mišljenje nema namjeru 'učiti' ljude misliti na isti način. Kritičko mišljenje nema određene vrijednosti ili načela, što se može vidjeti kod dvoje ljudi koji su podjednaki stručnjaci u kritičkom mišljenju, a imaju različite vrijednosti i načela. Uvijek će bit i razlike u percepciji i emocionalnim potrebama što nas sprečava da svi mislimo isto. Kritičko mišljenje ne bavi se pojedinim osobama... Kritičko mišljenje slijepo ne podupire sve što se temelji na znanosti. Na primjer, naša kultura puna je lažnih znanstvenih tvrdnji koje pokušavaju propagirati sve, od žitarica za doručak do tableta za povećanje grudi. Jednako tako važno je razumjeti da argumenti koji se temelje na kritičkom mišljenju nisu nužno najuvjerljiviji.« (Haskins, 2006, str. 3)

Dakle, kritičko mišljenje je kvalitetno promišljanje o određenim problemima i događajima, koje se temelji na kvalitetnim argumentima. Ono nikako nije kritika, koja je svrha sama sebi. Cilj kritičkog mišljenja nije isprazno i negativno kritiziranje, nego argumentirano i razborito mišljenje. Iako ovakav način mišljenja, kod pojedinaca, postoji od samih početaka povijesti, u posljednjih četrdesetak godina promišljanja ali i istraživanja kritičkog mišljenja su u usponu. Razvojem demokratskih društava, razvila se i potreba da svaki građani demokratske države treba kritički promišljati. Kritičkim promišljanjem sebe sama i svijeta oko sebe, čovjek postaje

aktivan sudionik zajednice u kojoj živi. Zajednica koja svoje građane ne potiče na kritičko mišljenje ili ga čak zabranjuje, zasigurno nije demokratska. U državnim uređenjima kojima je poznata sva istina te se sve zna, uvijek bavati ovakvo mišljenje nije potrebno.

Zaključak

Odgojno-obrazovni sustav u demokratski uređenim državama zahtjeva vrstu kritičkog mišljenja. Poticanje prema kvalitetnom kritičkom promišljanju počinje u obiteljskom odgoju. Poticanje na kritičko mišljenje osigurava pojedincu da uspješnije razlučuje laž od istine. Pojedinaac koji kritički misli, postaje pravi *zoon politikon*, te osim samog promišljanja o stanju u vlastitoj društvenoj zajednici, može i treba djelovati. Kritički osviješten pojedinac lakše ili bolje reći jednostavnije uviđa manipulaciju koju (sve više i intenzivnije) provode mediji. Kritičko promišljanje medijskih poruka dovodi do selekcioniranja i odbacivanja ispraznih i lažnih poruka. Nedopustivo je malo pedagoških dijala koja sadržavaju kritičku refleksiju medija. 'Demokratska škola' koju je zagovarao John Dewey nije stvorena, iako je suvremenim razvojem društva i više nego potrebna. Ako bi se prema Deweyevu modelu dijete, učenik uvijek bavalo mišljenju i promišljanju stvari oko sebe, takav učenik ne bi automatski prihvaćao medijske poruke (bile one propagandne, političke ili vjerske). Takav osviješten pojedinac ne kritizira bez argumenta, niti kritizira ideološke neistomišljenike, on samo ne prihvaća sveopću manipulaciju, nego je razumije i odbija.

Odgojno-obrazovne ustanove trebaju imati prepoznatljiv oblik 'učenja' za kritičko mišljenje. U Republici Hrvatskoj, osim nekih udruga, pojedinca i programa, organizirano učenje za kritičko mišljenje ne postoji. Dva su, manje-više uspješna, pokušaja da se u srednje škole uvede nekakav oblik poticanja na kritičko mišljenje. S jedne strane tu su školski debatni klubovi, a s druge strane izborni nastavni predmet Etika. Sigurno je kako je to malo, jer uvijek bavljanje za kritično mišljenje mora početi od prvih razreda osnovne škole, naravno uz kvalitetan nastavak u srednjoj školi. Uvođenje nekog od programa uvijek bavljanja kritičkog mišljenja u škole zahtijevalo bi velike promjene. Moguće je uvesti dodatni predmet koji ne bi trebalo ocjenjivati, u kojem će stručno osposobljena osoba voditi

kvalitetno osmišljene radionice, prilagođene dobi učenika. Budući da to zvuči utopijski, možda je lakše raditi s nastavnicima i njih osposobiti da kroz svoje predmete kritički osvještavaju učenike. Teško je mijenjati običaje i školske sustave, no *Tempus mutant mores*. Ne želimo li se prilagođavati vremenu u kojemu jesmo, ne želimo li imati učenike i građane koji će znati kvalitetnije promišljati, ostajemo u sjenama prošlosti, nepromišljeni u mraku bez promišljanja svijeta i događaja koji nas okružuju.

Literatura

Dewey, John. *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*, (Plain Label Books, 1926).

Dewey, John. *How We Think* (Mineola, New York: Courier Dover Publications, 1997).

Haskins R. Greg *A practical guide to critical Thinking*, 2006.

Ivančić, Tomislav. *Hagioterapija*, (Zagreb: Teovizija, 2008)

Lipman, Matthew. *Thinking in education*, (Cambridge: Cambridge Universty Press, 2003).

Mcpack, John E. *Critical thinking and education*, New York: St. Martin's, 1981.

Miliša, Zlatko. *Manipuliranje potrebama mladih*, (Zagreb: Markom, 2007)

Miliša, Zlatko. Zloković, J. *Odgov i manipulacija djecom u obitelji i medijima* (Zagreb: Markom, Zagreb 2008.)

Platonov, Oleg. *Zašto će propasti Amerika*, (Split: Laus, 2003).

Vaughn, Lewis. *The power of critical thinking: effective reasoning about ordinary and extraordinary claims* (New York: Oxford University, Press, New York, 2008).

Forum mladih »Drogu možemo pobijediti«: radovi učenika zadarskih škola (ur. Zora Zuckerman Itković), (Zadar: Grad Zadar, Upravni odjel za socijalnu skrb i zdravstvo, 2005).

Teaching for Thinking: *Theory and Practice* (ed. Joan B. Baron and Robert J. Sternberg) (New York: W. H. Freeman, 1987).